

Применение любых приемов будет результативным только в случае регулярного их использования на уроках. Только при выполнении этого условия будет сформирована та основа, которая в дальнейшем позволит каждому учащемуся стать грамотным и думающим читателем.

І. А. ВОРАН

Брест, БрДУ імя А. С. Пушкіна

МАСТАЦКАЕ ЎВАСАБЛЕННЕ ЎЗВЫШАЎСКОЙ КАНЦЭПЦЫІ МАСТАЦТВА Ў МАЛОЙ ПРОЗЕ АНДРЭЯ МРЫЯ І КАНДРАТА КРАПІВЫ

Развіццё беларускай літаратуры другой паловы 20-х гг. ХХ ст. значным чынам абумоўлена працэсам беларусізацыі, актуалізацыяй нацыянальнага пытання і жаданнем беларускай інтэлігенцыі сфарміраваць новую канцэпцыю нацыянальнай літаратуры, выначыць новыя вектары ў далейшым развіцці літаратурна-эстэтычнага дыскурсу, звязанага з праблемай асэнсавання і інтэрпрэтацыі мэтай літаратуры, што і стала прычынай унутранага разлому “Маладняка” на гэтак званых “ажыўленцаў” і “бурапенцаў”, выхаду часткі літаратараў з суполкі і заснавання літаб’яднання “Узвышша” ў 1926 г.

У суседніх літаратурах у гэты час таксама адбываюцца падобныя працэсы: літаратурная групоўка “Вапліте” (“Вільна акадэмія пролетарскай літаратуры”) ва Украіне заявіла пра сябе пасля распаду суполкі “Гарт”, а пісьменніцкае аб’яднанне “Перевал” у рускай літаратуры ўтварылася пасля выхаду з групы “Маладая гвардыя”. Усе гэтыя згуртаванні аб’ядноўвала ідэя аўтаномнасці мастацтва ад ідэалагічнага зместу і партыйнага ціску, што прывяло да іх аддзялення ад палітычна заангажаваных літаб’яднанняў з намерам вызваліцца ад схематызму пралетарскіх “агітак”. А. Адамовіч падкрэслівае, што менавіта “ўкраінскі прыклад” стаў “ўзвышанцам” своеасаблівым “падахвочваннем” да актывізацыі працэсу адшчаплення ад “бурапенцаў”, а яго прадстаўнікі былі блізкімі да “ажыўленства сваімі апазіцыйнымі й нацыяналістычнымі тэндэнцыямі, як і некаторымі мастацкімі ськіраванасцямі” [1, с. 681]. “Перавалаўцы” дэкларавалі свае погляды на літаратуру і мастацтва пазней за “ўзвышаўцаў”, таму ўплыў рускіх аднадумцаў на беларускіх літаратараў выключаецца.

У якасці арыенціраў новыя літаратурныя групоўкі прызналі агульначалавечы “новы” гуманізм, “шчырасць творчасці”, заснаванай на непасрэдных уражаннях (прынцып “мацарціянства”) [2], эстэтыку руху і “дынамічны рэалізм” (“двжнічэство”), які рэалізуецца ў мабільнасці вобразаў,

мовы і стылю мастака. Свабода думкі і мастацкага самавыражэння ляжыць у аснове эстэтычных праграм літаб'яднанняў, а сінхроннасць іх фарміравання ва ўсходнеславянскіх літаратурах сведчыць пра набалелую неабходнасць вяртання мастаку іманентных якасцей і функцый творчасці.

Творчым ядром новага беларускага літаб'яднання “Узвышша” сталі У. Дубоўка, К. Чорны, К. Крапіва, Я. Пушча, М. Лужанін, С. Дарожны, В. Шашалевіч (Андрэй Мрый) і інш., а тэарэтыкам і ідэйным натхняльнікам групойкі стаў А. Бабарэка, які яшчэ ў пачатку 1926 г. апублікаваў два ключавыя для новага згуртавання артыкулы – “З далін на ўзвышшы” (Маладняк. 1926. № 1, 10) і “За культуру мастацтва!” (Чырвоны сейбіт. 1926. № 1). Аўтар абвяргае ідэю ўтылітарнай функцыі мастацтва, вызначаючы яго абсалютную самакаштоўнасць, неабходную падпарадкаванасць мастака яго іманентным патрэбам у абуджэнні “людзей на вялікую творчасць, на вялікае змаганне і дзейнасць”, у імкненні падарыць “найвялікшую асалоду і радасць жыцця” чалавеку. Мастацтва ўяўляецца найважнейшым крытэрыем культурнага ўзроўню народа.

Дамінуючай рысай эстэтыкі ўзвышаўцаў і новай канцэпцыі нацыянальнага стылю стаў прынцып “аквітызму” (ад лац. *aqua vitae* – вада жыцця), які быў уведзены ў літаратуразнаўчы дыскурс А. Бабарэкам. Нягледзячы на розныя альтэрнатыўныя трактоўкі гэтага тэрміна, відавочная яго сувязь з матывам руху (І. Багдановіч, В. Дзесюкевіч), яго “нараджальная і абнаўляльная сіла” (У. Конан), якая “сімвалізуе ўваскресенне, у дачыненні да народа – адраджэнне нацыі для новага жыцця” [3, с. 156]. Жывая вада выступае ў якасці сімвала духоўнага ажыўлення чалавека, абуджэння народа. Падобны вобраз стварае раней у апавяданні “Жывая вада” (1907) Якуб Колас.

У тэзісах “Узвышша” аквітызм трактуецца “як тая імклінасць, якой прасякаецца мастацкі твор у сваім ідэале” [6, с. 325]. Пошукі жыватворчых сіл у супраціве вульгарызацыі літаратуры, абсурдысцкай эстэтыкі футурызму, мастацка-эстэтычнага прымітывізму звярнулі творцаў да традыцыйных каштоўнасцей, а прадстаўнікоў “Узвышша” – да творчасці карыфеяў адраджанізму – Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча [1, с. 684]. Хоць В. Дзесюкевіч адзначае, што сярод узвышаўцаў не было адзінадушша ў стаўленні да нашаніўскай спадчыны [4].

На думку А. Пашкевіча і І. Багдановіч, аквітызм актуалізуе ідэю “чыстай красы” М. Багдановіча, у якім узвышаўцы “бачылі не толькі асноўную эстэтычную катэгорыю, але і – шырэй – гарант увогуле развіцця творчай культуры” [5, с. 14], а таксама “форматворчы нацыянальны эксперымент”, “эстэтычны крытэры адносін да рэчаіснасці” [6, с. 325]. Такім чынам, аквітызм сінтэзуе ў сабе вяртанне адраджэнскіх ідэалаў і творчае асваенне, пераасэнсаванне новых тэндэнцый сусветнай літаратуры.

Свайго росквіту ў сярэдзіне 20-х гг. дасягнула малая проза. Значную яе частку складаюць сатырычныя творы, якія сталі мастацкім спосабам барацьбы з “палітасветай”, з навязваннем літаратуры немастацкіх функцый. Сатырычную плынь узвышаўскага руху прадстаўляюць творы А. Мрыя і К. Крапівы. Пісьменнікі здолелі выкрыць шматлікія недахопы сістэмы, выкарыстоўваючы эзопава мову і смех.

А. Мрый стварае шэраг апавяданняў, у якіх гучыць ідэя вызвалення ад абмежаванага дыскурсу афіцыйнай літаратуры і адпаведнай тэматыкі. Так, у апавяданні “Калектыў Яўмена” (1927) развіваецца досыць пашыраная тэма агітацыі ўступлення вяскоўцаў у камуну. Але традыцыйна маналагічная форма твора, дзе дыдактычна гучыць голас Яўмена, нечакана парушаецца дадатковымі галасамі цешчы Домны і швагра Хвёдара, якія ўносяць у стройную, утапічную сістэму поглядаў аднавяскоўца-камунара дысананс. З гэтага моманту твор набывае выразны драматызм, бо апаненты Яўмена знаходзяць слушныя контраргументы, якія ставяць пад сумненне “ідэальную” мадэль яго ладу, пабудаваную на ідэях калектывізму і атэізму, нівелявання індывидуальнасці і веры ў Бога. Апошняя праблема гучыць таксама ў апавяданні “Рабін” (1929), дзе аўтар звяртаецца да праблемы бязвер’я, духоўнага драбнення чалавека. Але пісьменнік выходзіць за межы сітуацыі прыватнага выпадку чалавека духоўнага сану і тым больш атэізму; ён робіць шырокае абагульненне, выкрываючы блюзнерства як наступства двудушша чалавека, адсутнасці сталых маральных прынцыпаў і ідэалу шчырасці, што ляжыць у аснове аквітызму.

А. Мрый выступае супраць прымітывізацыі погляду на чалавека, схематычнага падзелу на станоўчых і адмоўных герояў, распаўсюджвання заклікаў маладнякоўцамі ствараць вобразы простых людзей, абмінаючы складаную і супярэчліваю прыроду чалавека. Своеасаблівым адказам на гэтую тэндэнцыю стала апавяданне “Няпросты чалавек” (1927) і яго герой Піліп – неадназначны і амбівалентны чалавек.

Свайго апагея крытыка ўтапічных поглядаў партыі пра стварэнне ідэальнага, гарманічнага грамадства дасягнула ў апавяданні “Гармонія ў ружовым” (1927). Аўтар выкрывае палітыку бяздумнай папулярызацыі пустых лозунгаў, а лозунг “дагнаць і перагнаць Амерыку” набывае выразна саркастычнае адценне. У жаданні пераўзысці амерыканскую гіпотэзу аб навуковым, медыцынскім падыходзе да шлюбу, Марка Балабус у запале прапануе пабудаваць вялікія дамы “свабодных, здаровых і прыгожых людзей... Усім іншым забараніць распаўсюджваць сваё племя, а самае лепшае – стэрэлізаваць іх!” [7, с. 266]. У вуснах інтэлектуальна абмежаваных і павярхоўных “балаболаў” гэтыя лозунгі не толькі набываюць пачварныя формы, дасягаюць абсурдысцкага краю, але і пагражаюць абярнуцца супраць жыцця і чалавецтва антыгуманнай трагедыяй.

Галоўнымі мастацкімі прыёмамі А. Мрыя становяцца сарказм, іронія і самаіронія. П. Васючэнка слухна адзначае, што функцыі мастацкага смеху апавяданняў А. Мрыя выходзяць за межы анекдатычных сітуацый: яго “смех змагаецца з дыдактыкай, пранікае ў табуіраваныя зоны жыцця, надае апавяданню шматмернасць” [8, с. 661], а таксама дапамае абстрагавацца ад тэндэнцыйнасці, схавацца за маску героя-прайдзісвета, аптычна завастраючага хібы новага ладу.

Сатырычную лінію ў беларускай літаратуры вядзе і К. Крапіва, якую найбольш актыўна праявіў у жанры байкі, хоць паэту належаць апавяданні, фельетоны і нарысы, якія ахопліваюць шэраг недахопаў і выразных перакосаў у палітыцы і літаратурным развіцці. Іроніяй прасякнута апавяданне “Вось тут і пішы” (1928), дзе герой-пісьменнік разважае над тэмай свайго артыкула, які патрэбна тэрмінова напісаць. У сваім заўзятым намеры хоць нешта напісаць з пераліку магчымых тэм гучыць ідэя напісаць пра цётку Настулю, якая зрабіла дваццаць шосты аборт, саркастычна заўважыўшы, што “цяпер навука і тэхніка ідзе наперад такімі шпаркімі крокамі, што... можа, гэта толькі абавязковы мінімум для кожнай жанчыны?” [9], маючы на ўвазе прымусовыя планы ва ўсіх сферах савецкай рэчаіснасці. Далей узнікае намер “напісаць пра тое, як адзін бюракрат змагаўся з бюракратызмам” [9], як ён напісаў дзесяць цыркуляраў і даў загад падначаленым штодня пісаць пісьмовыя справаздачы пра барацьбу з бюракратызмам, што іранічна падкрэслівае грувацкасць палітычнай сістэмы, публіцыстычна-дэмагагічны яе характар. Герой заўважае, што тэмы пра беларусізацыю “хопіць для ўсіх гумарыстаў яшчэ на доўгі час” [9], выкрываючы павярхоўнасць і галаслоўнасць гэтага распараджэння ў адміністрацыйным асяроддзі, але вырашае “не гнявіць начальства”. Адмаўляецца і ад тэмы ліквідацыі непісьменнасці ў грамадстве па гэтай жа прычыне. Усе благія намеры, агучаныя ўладамі і закліканыя нібы палепшыць жыццё, або застаюцца на паперы, або набываюць зусім іншыя формы і адпаведныя вынікі. К. Крапіва віртуозна выкрывае “марыянетачнасць” савецкай сістэмы, яе нежыццёвасць і няздольнасць спрыяць развіццю грамадства, фраміраванню творчага чалавека і нараджэнню жывой думкі.

У апавяданні “Хвост” (1928) К. Крапіва, згадваючы фразу Джэрэма К. Джэрэма пра магчымыя выгады ад хваста для чалавека, бліскуча абыгрывае гэтую фантазійную сітуацыю, распісваючы, якім цікавым чынам яго можа выкарыстоўваць і падхалім, і кар’ерыст, і скупы, і чыноўнік-хам, і ідэолагі, “якія паставілі сабе заданне наглядаць, каб усе людзі былі вясельля, і ачышчаць грамаду ад невясёлых... А каб былі ў грамадзян хвасты, хвост быў бы самым найлепшым барометрам” [9].

К. Крапіва і А. Мрый у сваіх сатырычных апавяданнях стварылі цэлую галерэю савецкіх носьбітаў шматлікіх заганаў сістэмы, якія сведчаць

пра агульнае духоўнае зьядненне, інтэлектуальную абмежаванасць чыноўнікаў і ім падобных. Выкарыстоўваючы іронію, самаіронію, алегорыю і сарказм, пісьменнікі выкрываюць абсурдызм абсалютызацыі гучных ідэй савецкай сістэмы. Прынцып аквітызму праявіўся ў ідэі вызвалення мастака і мастацтва ад схематызму праз сатырычнае адлюстраванне савецкай рэчаіснасці, абстрагаванай ад праўды жыцця, а таксама герояў-прыстасаванцаў як выніку засвойвання палітычнай асветы і прапаганды дырэктыў партыі, якім не характэрна вернасць шчыраму пачуццю. К. Крапіва і А. Мрый засцерагаюць ад суцэльнай уніфікацыі грамадства, нівелявання індыўідуальнасці, што адпавядае агульнай лініі ўзвышаўцаў да сцвярджэння каштоўнасці асобы чалавека, яе непаўторнай індыўідуальнасці, узрастання і рэалізацыі яе творчых патэнцый.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Адамовіч, А. Да гісторыі беларускае літаратуры / А. Адамовіч. – Мінск, 2005. – 1464 с.
2. Всемирная история [Электронный ресурс] : энциклопедия. – Режим доступа: https://w.histrf.ru/articles/article/show/pierieval_gruppa. – Дата доступа: 02.02.2022.
3. Конан, У. Літаратурнае “Узвышша” ў кантэксце сусветнай культуры / У. Конан // Скарыніч : літ.-наук. гадавік. Вып 4 / уклад. А. Каўка. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1999.
4. Десюкевич, О. Феномен аквитизма в белорусской культуре 20-х годов XX века / О. Десюкевич // Слова ў кантэксце часу: да 85-годдзя прафесара А. І. Наркевіча : зб. навук. прац : у 2 т. / пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2014. – Т. 2. – С. 43–50.
5. Пашкевіч, А. А. Феномен узвышэнства ў беларускай паэзіі XX стагоддзя : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 / А. А. Пашкевіч. – Мінск, 1998.
6. Багдановіч, І. Э. Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 387 с.
7. Мрый, А. Творы : раман, апавяданні, нататкі / А. Мрый. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 321 с.
8. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. У 4 т. Т. 2 / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Янкі Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 903 с.
9. Крапіва, К. Творы [Электронны рэсурс] / К. Крапіва. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Kandrat_Krapiva/. – Дата доступу: 02.02.2022.

М. Р. ГАРБАЧЫК

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

АФІКСАЛЬНАЕ (НУЛЬСУФІКСАЛЬНАЕ) СЛОВАЎТВАРЭННЕ НАЗОЎНІКАЎ У ТАРАКАНСКІХ ГАВОРКАХ

Назоўнік у брэсцка-пінскіх (тараканскіх) гаворках у словаўтваральных адносінах – самая багатая часціна мовы. Акрамя спосабаў словаўтварэння,